

YLIOPISTOJEN UUS-LIBERALISOITUMISEN KRITIIKISTÄ KOHTI ORGANISAATIO-NÄKÖKULMAA

Kukaan voi tuskin kiistää uusliberalismiin liitettyjen piirteiden vahvistumista yliopistoissa viime vuosikymmeninä. Tarjottu kuva uusliberalisoitumisesta ei kuitenkaan aina ole tarkkuudessaan riittävän täsmällinen ja erottelukykyinen. Huomio tulisikin siirtää organisaatiotasolle, siihen, miten yliopiston ulkoisen toimintaympäristön odotukset vaikuttavat sen sisäisiin rakenteisiin ja prosesseihin.

Yliopistoja koskeva tutkimus ja siihen pohjautuva yhteiskunnallinen keskustelu on ollut runsasta ainakin 1990-luvun alusta lähtien. Eräs tähän vaikuttanut seikka on ollut tulosohjauksen kehittely 1980-luvulla ja käyttöönotto yliopistojen valtio-ohjauksen välineenä 1990-luvulla. Tämän ohjausjärjestelmää koskevan muutoksen myötä yliopistojen oikeudellinen asema on muuttunut valtion entisistä tilivirastoista itsenäisiksi julkisoikeudellisiksi laitoksiksi ja yksityisoikeudellisiksi säätiöiksi.

Samaan aikaan yliopistojen yhteiskunnallinen toimintaympäristö on avautunut aiempaa voimakkaammin globaalille talouskilpailulle, kansainväliselle yhteistyölle sekä ylikansallisille politiikkaohjelmille ja niihin liittyvälle sääntelylle. Tähän liittyen uusliberalismi nähdään usein politiikkatren-

dinä, joka vaikuttaa keskeisesti yliopistojen asemaan, luonteeseen ja toimintaan. Sitä voidaan pitää löyhärajaisena poliittisena aatesuuntauksena, joka **Heikki Patomäen** (2007) mukaan korostaa yksilön vapauksia, yksityistä omistusoikeutta ja sääntelystä vapaita markkinoita. Uusliberalismiin liittyy niin sanottu uusi julkisjohtaminen, jonka avulla yksityisomistusta ja markkinaperiaatteita levitetään julkisorganisaatioihin siirtämällä niiden sisäistä valtaa budjetteja kontrolloiville yksilöjohtajille ja saattamalla ne erilaisten ohjaus-, arviointi- ja mittausmenetelmien avulla yhteiskunnallisesti tilivelvollisiksi.

UUSLIBERALISTINEN YLIOPISTO?

Uusliberalistinen yliopiston keskeiseksi piirteiksi voidaan kirjallisuuden perusteella tunnistaa ainakin seuraavat seikat:

Ehdotamme yliopistoja koskevan tarkastelukulman irrottamista suorasta politiikkakytkennästä ja huomion siirtämistä organisaatitasolle.

- Koulutuksen ja tieteen markkinoistaminen: Koulutusta ja tiedettä pyritään tarkastelemaan kauppatavarana tai ainakin simuloituilla markkinoilla vaihdettavina tuotteina (Slaughter & Leslie 1997).
- Yrittäjyys ja innovaatiot: Yrittäjyyttä, innovaatioita ja yritysysteistyötä vahvistetaan yliopistoissa talouskasvun edistämiseksi ja sidosryhmien odotusten täyttämiseksi. Tutkimusta ja koulutusta suunnataan taloudellisen arvon mukaisesti. (Etzkowitz 2008.)
- Yritysmäinen johtaminen ja hallinto: Yliopistojen johtamisrakenteita ja -käytäntöjä yhtenäistetään yrityssektorin kanssa. Hierarkkista päätöksentekotapaa korostetaan. (Marginson & Considine 2000.)
- Tehokkuus ja taloudellisuus: Yliopistoissa omaksutaan rakenteita ja käytäntöjä, jotka korostavat taloudellisuutta ja tehokkuutta sekä suoritteiden määrällistä mittaamista. Vastuu tulok-

sista yksilöllistetään opiskelijoille ja tutkijoille. (Heinonen ym. 2016.)

Tuskin kukaan yliopistojen toimintaa viime vuosikymmeninä havainnoinut voi kiistää mainittujen piirteiden vahvistumista. Myös tieteellinen tutkimus ja yliopistojen luonnetta koskeva keskustelu on tunnistanut uusliberalistisen yliopiston piirteiden vahvistumisen (Koskiahho 2021).

Vaikka uusliberalistisen ajattelutavan voidaankin näin katsoa kuvaavan yliopistoorganisaatiota, ei tarjottu kuva ole tarkkuudessaan riittävän täsmällinen ja erottelukykyinen. Epäilemme sitä, missä määrin laajojen poliittisten ohjelmarakenteiden ja diskurssien kriittinen analyysi voi auttaa tunnistamaan nykyisen yliopiston kompleksista organisaatorakennetta, muuttuvia toimintatapoja tai moninaisiksi kehittyneitä yhteiskunnallisia kytkentöjä. Ehdotamme siksi yliopistoja koskevan tarkastelukulman irrottamista suorasta politiikkakytkennästä ja huomion siirtämistä organisaatitasolle. Sen sijaan, että katsoisimme uusliberalistis-

ten politiikkaohjelmien ongelmattomasti työntyvän yliopistoihin ja muotoilevan niitä kaltaiseksi, huomio tulisi kiinnittää tarkemmin siihen, miten yliopiston ulkoisen toimintaympäristön odotukset resonoivat niiden sisäisiin rakenteisiin ja prosesseihin.

ORGANISAATIONÄKÖKULMA YLIOPISTOON

Niklas Luhmannin systeemiteoriaan ankkuroituva organisaationäkökulma eroaa politiikan tutkimusta ilmentävästä perspektiivistä siinä, että se korostaa yliopistoorganisaation itsenäistä systeemiluonnetta ja päätöksentekokapasiteettia sen sijaan, että se näkisi poliittisten ohjelmien tai talouden markkinaperiaatteiden suoraan työntyvän yliopistoon ja muuttavan sitä kaltaiseksi. Systeemiteoria ei kuitenkaan kiistä sitä, etteikö yliopisto pyrkisi havainnoimaan yhteiskunnallista toimintaympäristöään ja etteikö se tämän havainnoinnin perusteella muokkasi toimintaansa ja päätöksentekonsa sisäisiä odotusrakenteita. Teoria toisin sanoen kohdistaa tutkijan huomion yliopistoorganisaation omaehtoiseen havainnointiin ja merkitysten prosessointiin päätöksenteossa.

Systeemiteorian mukaan yhteiskunta on sosiaalinen järjestelmä, joka koostuu funktionaalisesti eriytyneistä ja viestinnän muotojensa osalta itseuudistuvista osajärjestelmistä, kuten vaikkapa tiede, koulutus, politiikka, uskonto ja talous. Kukin näistä

toteuttaa omaa erityistä funktiotaan seuraten uniikkia kommunikaatiokoodiaan ja kehitellen sen mukaisia ohjelmallisia muotojaan, kuten vaikkapa teorian tiedejärjestelmässä ja tutkinto-ohjelmat koulutuksessa (Luhmann 2012).

Organisaatiotkin voidaan systeemiteoriassa ymmärtää järjestelminä, joille on ominaista keskittyminen itse itseään ylläpitävään eli autopoieettiseen päätöksentekoon (Luhmann 2018). Tämä tarkoittaa sitä, että vain organisaatio itse voi tehdä ratkaisuja sen suhteen, mikä on sen näkökulmasta huomionarvoista tai merkityksellistä ja mikä ei. Tyypillisesti yliopistoissa päätökset kohdistuvat tieteelliseen tutkimukseen ja korkeakoulutukseen, joskin ne muun muassa rahoitusriippuvuutensa vuoksi ottavat yhteiskunnalliset palveluodotukset enenevässä määrin huomioon.

Systeemiteorian näkökulmasta yliopistoorganisaatio tai sen hallintorakenne ei ole monoliitti, joka resonoisi yhteiskunnallisen ympäristönsä eriytyneiden odotusten kanssa yhtenäisellä tavalla. Tämä ilmenee esimerkiksi yliopistotoiminnan selkeänä jakautumisena korkeimpaan opetukseen ja tieteelliseen tutkimukseen, mutta näkyy myös siinä, kuinka yliopisto järjestää oman hallintonsa. Siitä voidaan usein vaivatta tunnistaa esimerkiksi tutkimushallintoon, koulutushallintoon, talouteen, lakiasioihin sekä viestintään ja yhteiskuntasuhteisiin liittyvät

toimialat. Viimeksi mainittuun kuuluvat usein myös yrittäjyys- ja innovaatiopalvelut sekä erilaiset alumni- ja sidosryhmäsuhteet, joista kukin havainnoi toimintaympäristönsä mahdollista relevanssia erilaisin painotuksin.

Organisaationäkökulmassa yliopisto ei toisin sanoen typisty uusliberaalin yliopistokäsityksen mukaisesti ainoastaan politiikkaa tai taloutta palvelevaksi tai niihin integroituneeksi organisaatioksi. Yliopisto ankkuroituu keskeisesti globaalin tiedejärjestelmän evoluutioon ja koulutuksen ohjelmamuotojen kehittämiseen eli yksilön persoonan, urakehityksen ja työmarkkinavalmiuksien muokkaamiseen.

Rakenteellisen kytkennän käsite (Luhmann 1986) kohdentaa huomion siihen, kuinka autopoieettiset systeemit keskinäisessä riippuvuudessaan tunnistavat toinen toistensa tuottamia ärsykeitä ja omaehtoisesti tulkiten muokkaavat ne informaatioksi rakenteellisen tilansa asettamissa ehdoissa. Annamme seuraavassa muutamia ajankohtaisia esimerkkejä siitä, kuinka yliopisto organisoii yhteiskunnassa olevien muiden järjestelmien tuottamia odotuksia organisaatiomuotonsa puitteissa.

Ensimmäinen esimerkkimme yliopiston ja sen ulkoisen toimintaympäristön välisestä kytkennästä on yrittäjyyskoulutukseen keskittynyt Helsinki Think Company (HTC), jonka toiminta käynnistettiin Helsingin yli-

opistossa vuonna 2013 ja joka muuttui opiskelijavetoiseksi osakeyhtiöksi vuonna 2015. Vaikka HTC:n valmistelun alkuvaiheet vuonna 2012 sijoittuvatkin aikaan, jolloin yrittäjyys oli saanut politiikkaohjelmissa näkyvän sijan (Koskinen & Saarinen 2019), ei HTC:n perustaminen käynnistynyt poliittisen järjestelmän piirissä.

HTC:n perustaminen johtui pikemminkin laajemmasta yliopiston toimintaympäristöään koskevasta havainnoinnista ja näiden havaintojen prosessoinnista yliopistohallinnon eri sektoreilla. Nämä toimintaympäristön odotukset ilmenivät yliopistolle muun muassa seuraavasti:

- tutkimushallinnon vastaanottamina yrityskehitystä koskevana yhteydenottoina;
- Helsingin kaupungin haluna edistää yrittäjyyttä;
- opiskelijoiden yhteiskunnallisesti vaikuttavia työuria koskevana toiveina; ja
- sidosryhmien näkemyksinä, joiden mukaan yliopisto on liian kaukana elinkeinoelämästä.

Näiden ulkoisten odotusten inspiroimana yliopisto ryhtyi käsittelemään alun pitäen epämääräistä yrittäjyysideaa ensin sen alaa täsmentämällä ja myöhemmin kiteyttämällä semanttisen käsittelynsä tulokset organisatorisiksi päätöksiksi. Tämän prosessin aikana yrittäjyysidea muuntui yliopiston tutkimushallinnon ideoimasta biolääketieteen

tutkimusperustaisesta ”pöhinäpaikasta” ensin yhdessä viestinnän ja yhteiskuntasuhteiden toimialan kanssa muotoilluksi ”akatemiseksi yrittäjyudeksi” ja sitten Helsingin kaupungin kanssa kiteytetyksi ”keskukseksi opiskelija- ja tutkimuspohjaisen uuden liiketoiminnan synnyttämiseksi”.

Mainitun keskuksen rakennetta tai toimintaa ei organisatorisin päätöksin kuitenkaan lyöty lukkoon vaan kokeellisen organisaatiokehityksen mukaisesti toiminnan sisältöjen rakentaminen annettiin kiinnostuneiden opiskelijoiden omaehtoisesti toteutettavaksi. Tätä helpottamaan viestinnän ja yhteiskuntasuhteiden toimialalle palkattiin puoli-päiväinen opiskelijakapteeni, joka itsekin oli opiskelija. Näin yliopiston historiaan ja toimintaan alun pitäen hankalasti istuvasta yrittäjyysideasta muotoutui vaihteittain sekä itsenäinen, opiskelijavetoinen rekisteröity yhdistys että osakeyhtiö, jonka keskeisenä toimintamuotona oli antaa yliopistolle opiskelijayrittäjyyspalveluja Helsinki Think Company -nimen alla (Tuunainen & Kantasalmi 2023).

Vaikka Helsinki Think Company olikin muodollisesti yliopistosta erillinen ja siten itsenäinen organisaatio, säilyi sen sidos yliopistoon vahvana. Sitä voikin pitää esimerkkinä siitä joustavuudesta, jolla yliopisto organisoii itse itseään talouden ja korkeakoulutuksen järjestelmien välisen rakennekytkennän asettamissa puitteissa. Kahden itsenäisen järjes-

telmän vastavuoroinen resonanssi yliopistossa mahdollisti sen, että järjestelmät tekivät itse omaa tilaansa koskevat päätökset osin vastavuoroisen havainnointinsa perusteella.

Tieteenalan (disipliinin) käsite, jonka kanssa HTC:n yrittäjyyssteemaiset ohjelmaideat saattoivat aluksi kohdata jännitteitä, ilmensi yliopistossa perinteistä tieteen ja koulutuksen välistä sidosta. HTC:n alkuvaiheen ideointiin vaikutteita antanut patentointi- ja lisensointitoiminta puolestaan oli uudempi ilmaus tieteen, talouden ja oikeuden välisen keskinäisriippuvuuden kehityksessä. Kumpikaan näistä kytkeytymisen tavoista ei sellaisenaan kuitenkaan sopinut yrittäjyyskoulutuksen tarpeisiin, minkä vuoksi ratkaisuksi valikoitui Helsingin yliopiston, Helsingin kaupungin ja HTC:n välinen palvelusopimusmalli.

Huolimatta siitä, että nykyaikaisen yliopiston keskeinen organisaatiopiirre on yliopistoa yhteiskunnan eri osajärjestelmiin sitovien rakennekytkentöjen mahdollistamien joustavien organisatoristen ratkaisujen lisääntymisen HTC:n tapaan, ei tämä tapahdu vapaasti tai ulkoisten odotusten mukaisesti eli organisatorisen päätöksenteon sitä rajoittamatta. Yliopisto ei toisin sanoen ympäröivän yhteiskunnan muita järjestelmiä havainnoidessaan ja omaa tilaansa tämän perusteella muokatessaan salli rakennekytkentöjensä vierasmääräytynyttä välineellistämistä. Annamme tästä esimerkkinä kasvibioteknikan

tutkimusryhmän pyrkimyksen toimia tiedettä ja yksityistä yritystoimintaa yhdistävänä sekayhteisönä, hybridinä (Tuunainen 2005).

Tutkimassamme tapauksessa tieteilijät olivat noin vuosikymmenen ajan selvittelleet erään viljelykasvin virustautikestävyyttä ja pyrkineet tuolloin uusia kasvibioteknologisia menetelmiä käyttämällä tuottamaan viruskestävän perunalajikkeen. Se, että tutkijoiden työ oli sekä tieteellisesti että viljelykäytännöllisesti motivoitunutta (Tuunainen 2001), tuotti niin tiedollisesti kuin taloudellisestikin arvokkaita tuloksia: kotimaisten ja kansainvälisten tiedeartikkeleiden lisäksi he patentoivat keksintöjään ja perustivat tuolloisen tiede-, tutkimus- ja innovaatiopolitiikan innoittamana ja Suomen itsenäisyyden juhlarahaston (Sitra) tukemana tutkimuslähtöisen yrityksen.

Koska tutkimusryhmän tarkoituksena oli toimia tavalla, jossa se työskentelisi samanaikaisesti sekä tiedettä tekevänä ryhmänä että tutkimuksen tuloksia kaupallistavana yrityksenä, voidaan sitä pitää esimerkkinä tieteen ja talouden välisen rakennekytkennän puitteissa muotoutuneena järjestelyinä. Tämä yritys-yliopiston (Etzkowitz 2008) idean mukainen toimintatapa kohtasi kuitenkin vaikeuksia yliopiston halutessa pitää mainitut kaksi sosiaalista järjestelmää erossa toisistaan. Tämä yliopiston yleis- ja tutkimushallinnon pyrkimys sai seuraavia ilmenemismuotoja:

- laitoksen johtajan organisatorisen

- päätöksentekovallan ylläpitäminen,
- tutkimusryhmää johtaneen professorin opetustehtävien painottaminen,
- patentteihin sisältyneiden immateriaalioikeuksien siirtäminen yliopistolle ja
- tutkimuksen työvälineiden ja materiaalien omistus- ja käyttöoikeuden säilyttäminen yliopistolla.

Kuvaamatta sen tarkemmin mainittuihin rajatyön muotoihin liittyvää hallinnollista toimintaa, voimme tapauksen perusteella todeta sen, että samaan aikaan kun yliopisto-organisaatio etsii ja muotoilee sitä muihin yhteiskunnan järjestelmiin liittäviä rakennekytkentöjen organisatorisia muotoja, se säilyttää itsellään kyvyn päättää siitä, millaisia järjestelyjä se organisaationsa piirissä toivoo ja sallii. Yliopisto ei siten tule tahdottomasti poliittisen tai taloudellisen järjestelmän alistamaksi tai korruptoimaksi vaan pikemminkin kehittää itse itseään omiin organisatorisen päätöksentekonsa periaatteisiin nojaten.

POLITIIKKAKRITIIKISTÄ ONGELMALLISTEN ORGANISAATIOPIIRTEIDEN RATKAISEMISEEN
Nähdäksemme yliopisto jakautuu edellä kuvattuun tapaan sisäisesti yhteiskunnan systeimirakennetta heijastellen alajärjestelmiin, ensisijaisesti koulutukseen ja tieteseen sekä näiden hallinnolliseen orga-

Pidämme teesiä yliopiston uusliberalisoitumisesta lähinnä politiikan tutkimuksen käsittein tuotettuna hypoteesina.

nisoimiseen. Yliopistohallinto puolestaan enenevästi eriyttää toimintaansa eri palvelufunktioita toteuttaviksi toimialoiksi, joihin kuuluvat muun muassa tutkimus- ja koulutushallinto sekä viestintä, yhteiskuntasuhteet ja lakiasiat.

Näin rakentunut yliopisto on monimutkainen ja sisäisesti eriytynyt organisaatio, joka havainnoi rikkaasti yhteiskunnallista toimintaympäristöään ja organisoii sen perusteella itseään. Yliopistohallintoa ei siis tule nähdä vain poliittisten ohjelmien muovaamana tai niille alisteisena entiteettinä (esim. Rinne ym. 2012), vaan järjestelmänä, joka kehittää itseään aktiivisesti ja tulevaisuussuuntautuneesti (Tuunainen & Kantasalmi 2023; Tuunainen ym. 2023). Ovatko yliopistohallinnon eri toimialoilla tekemät päätökset sitten hyviä vai huonoja, siihen ei ehdottamamme organisaationäkökulma ota kantaa.

Systemiteoreettisesti orientoitunut näkö-

kulma tarjoaa nähdäksemme kuitenkin hyödyllistä ohjausta yliopistokehityksen uusliberalisoitumiseksi tulkitun tendenssin tarkemmalle erittelylle. Pidämme teesiä yliopiston uusliberalisoitumisesta lähinnä politiikan tutkimuksen käsittein tuotettuna hypoteesina, emme järjestelmäteoreettisena selityksenä yliopisto-organisaation viimeaikaisen kehityksen ilmentymille.

Systemiteorian tarjoama sensitiivinen käsitteellistyskyky voi nähdäksemme tarjota politologisesti inspiroitua yleiskatsauksellisia tulkintoja täsmällisemmän kuvauksen niistä yliopiston sisäisistä rakenteista ja prosesseista, joihin nykytilanteeseen muutosta haluavien toimijoiden kannattaisi yliopiston sisäisessä vaikuttamistyössään tarttua. Näin kamppailu yhteiskunnallisessa ympäristössään muotoutuvan yliopiston luonteesta saataisiin siirretyksi globaalin poliittisen diskurssin kentältä yliopiston sisäisten ra-

kenteiden ja prosessien arvioivaksi kehittämiseksi, kuten vanha ajatus yliopiston autonomiasta edellyttää.

—
Juha Tuunainen on Oulun yliopiston professori, jonka johtama Suomen Akatemian hanke tutki yliopistoorganisaatiota ja sen itseuudistumista erityisesti yrittäjyyskoulutukseen liittyen.

Kari Kantasalmi on Helsingin yliopiston koulutuspolitiikan dosentti, joka ennen eläköitymistään toimi yliopistotutkijana edellä mainitussa Suomen Akatemian rahoittamassa tutkimusprojektissa.

KIRJALLISUUS

- Etzkowitz, Henry (2008). *The Triple Helix: University-Industry-Government Innovation in Action*. New York: Routledge.
- Heinonen, Visa, Jukka Kekkonen, Veli-Pekka Lehto, Heikki Patomäki ja Yliopistokäännöstyöryhmä (2016). *Uusi yliopistolaki 2020*. Into Kustannus, Helsinki.
- Koskiaho, Briitta (2021). Yliopistoinstituution myllerrys ja uusliberalismi – esimerkkeinä Britannian yliopistot. *Tieteessä tapahtuu* 4/2021, 46–51. <https://journal.fi/tt/article/view/111220>. Luettu 28.11.2023.
- Koskinen, Henri ja Saarinen, Arttu (2019). Innovaatioita, kasvua ja yrittäjämäisiä kansalaisia: Yrittäjyyspuhe suomalaisissa hallitusohjelmissa 1979–2015. *Sosiologia* 56(2), 141–156. <https://journal.fi/sosiologia/article/view/124389>. Luettu 28.11.2023.
- Luhmann, Niklas (2004). *Ekologinen kommunikaatio*. Gaudeamus, Helsinki.
- Luhmann, Niklas (2012). *Theory of society*. Volume 1. Stanford University Press, Stanford.
- Luhmann, Niklas (2018). *Organization and decision*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108560672.
- Marginson, Simon ja Considine, Mark (2000). *The Enterprise University: Power, Governance and Reinvention in Australia*.

- Cambridge University Press, Cambridge.
- Patomäki, Heikki (2007). *Uusliberalismi Suomessa*. WSOY, Helsinki.
- Rinne, Risto, Jauhiainen, Arto, Simola, Hannu, Lehto, Reeta, Jauhiainen, Annukka & Laiho, Anne (2012). *Valta, uusi yliopistopolitiikka ja yliopistotyö Suomessa: managerialistinen hallintapolitiikka yliopistolaisten kokemana*. Suomen kasvatustieteellinen seura, Jyväskylä.
- Slaughter, Sheila ja Leslie, Larry L. (1997). *Academic capitalism: Politics, policies, and the Entrepreneurial university*. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, MD.
- Tuunainen, Juha (2001). *Constructing Objects and Transforming Experimental Systems*. *Perspectives on Science* 9(1), 78–105.
- Tuunainen, Juha (2005). *Contesting a Hybrid Firm at a Traditional University*. *Social Studies of Science* 35(2), 173–210.
- Tuunainen, Juha ja Kantasalmi, Kari (2023). *Processing Societal Expectations: Entrepreneurship Initiative Decision-making at a Research University*. *Higher Education*. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10734-023-01063-3>. Luettu 12.12.2023.
- Tuunainen, Juha, Kantasalmi, Kari ja Laari-Salmela, Sari (2023). *Emergence of a Potentialising Organisation in University Self-governance: Temporalisations in Strategies*. *Journal of Higher Education Policy and Management* 46(2), 218–233. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1360080X.2023.2276786>. Luettu 12.12.2023.